

Az urbanizáció, e korunk fejlődését több szempontból is jellemző folyamat, alapvető demográfiai, kulturális, építészeti s ugyanakkor társadalmi, valamint társadalomlélektani változásokat tükröz. E változások méretei és formái elsősorban a gazdasági, különösen az ipari fejlődés jellege, üteme és szintje függvényében különböznek. De a városodás iránya és jellege szerint másképp megy végbe a szocialista társadalomban, mint a kapitalista rendszerben. Ez a különbözőség a város és a társadalom kölcsönhatásából következik.

Város és társadalom viszonyában a *társadalom* a meghatározó tényező. A társadalom formálja a várost, amely az adott rendszer általános gazdasági és osztályszerkezetének vetülete, s következőképpen a városi kultúra magán viseli az illető társadalmi-gazdasági alakulat meghatározó jegyeit. Így, amint azt D. D. Duncan és B. Duncan felmérései az amerikai városok példáján kimutatják, a lakások térbeli elhatároltsága többnyire kifejezi lakóik társadalmi távolságát is. A nagyvárosok nyomornegyedei, a slumok és gettók, a kóros társadalmi jelenségek ((bűnözés, alkoholizmus, prostitúció) — bár bizonyos határok között — az urbanizáció elkerülhetetlen kísérőjelenségei, s elsősorban a polgári társadalom ellentmondásaiból fakadó gazdasági-társadalmi, nemegyszer faji szegregáció következményei.

A városodás a szocializmusban nem zökkenőmentes folyamat, de merőben más társadalmi, gazdasági és politikai-jogi feltételei lényegesen módosítják jellegét és társadalmi távlatait. Közlebről, az urbanizáció alapját alkotó gazdasági, ipari fejlődés tervszerű jellege kedvező feltételeket teremt a szocialista város strukturális, funkcionális és demográfiai egyensúlyának kialakulásához. (Idevágóan példaként néhány tényezőt említünk: a munkalehetőség és a városi lakosság száma, valamint szakmai megosztottsága közötti arány; az üzleti és szolgáltatási hálózat arányos területi elosztása; tanulmányi, művelődési és szórakozási lehetőségek és szükségletek aránya.) Csak jeleztük ez összefüggés néhány vonatkozását, de az elvi következtetés így is világosan adódik. A szocialista társadalom lényegét meghatározó vonások következményeként a városodás folyamatából származó nehézségek, problematikus jelenségek objektív tendenciája az enyhülés, a megoldás irányába mutat. Ám az objektív tendenciát a helyi feltételek nagymértékben befolyásolhatják pozitív vagy negatív vonatkozásban.

A városodás az ipari fejlődés egyenes következménye. A városok kialakulásának klasszikus modelljét E. W. Burgess dolgozta ki. Felfogása szerint a városok *koncentrikus körök formájában* fejlődnek. Az urbanizálódás a város legfejlettebb övezetétől gyűrűzik a város pereme felé úgy, hogy mutatói egyenletesen csökkenő értékrendszert alkotnak. Ez a modell inkább az ipari fejlődés viszonylag alacsonyabb fokát elért történelmi korszakokra és országokra érvényes. Napjainkban az ipari fejlődés ütemét és szintjét — s így a városfejlődés technikai (közlekedési, építészeti) feltételeit is — jelentős mértékben módosító műszaki-tudományos forradalom hatására létrejön a városok rohamos s nem egy esetben robbanásszerű fejlődésének sajátos formája, a *szuburbanizáció*.

A városodás klasszikus formáját a városi lakosság számának és sűrűsödésének növekedése jellemezte. A szuburbanizáció sajátos mutatója a város gyors terü-

leti növekedése. Ez az elővárosok összefüggő hálózata kialakulásának vagy több eredetileg elkülönült, különböző típusú település egybeolvadásának következménye. A szuburbanizáció eredményeként új települési formák jönnek létre: a *városi agglomerációk* és a *városiasodott övezetek*. Ez utóbbi településforma ökológiai szerkezete is nagymértékben különbözik a város klasszikus struktúrájától. A több kilométeres sávon elterülő városi övezet egyenlőtlen területi elosztásban az urbanizálódás különböző fokain levő településeket foglal magába: iparilag és urbanisztikai szempontból is fejlett központokat falu-jellegű települések kötnek össze. Ilyen övezetek többnyire a kitermelő ipar alapján szerveződnek; hazánkban a Prahova- és a Zsilvölgyében vannak kialakulóban.

Társadalmi mobilitás és beilleszkedés

Az urbanizáció szorosan összefügg a társadalmi mobilitás jelenségével. A városi lakosság számának növekedése nagyobbára nem a természetes szaporulat, hanem a bevándorlás eredménye. Hazánk példájára utalva, 1956—1966 között a városi lakosság számának 2,5%-os növekedéséhez, a természetes szaporulat 0,7%-kal, a betelepülés 1,8%-kal járult hozzá. A földrajzi mobilitás, a lakóhely-változtatás csak egyik mozzanata a városiasodással együttjáró nagyarányú népesség-átrendeződéseknek.

Egy Petrozsényben végzett felmérés adatai szerint a szakképzetlen ipari munkások számának aránya az alkalmazás időpontjában 70% volt. (1967-ben Petrozsény három ipari vállalatánál egy száz személyből álló mintán végeztünk felméréseket az integráció folyamatának, mechanizmusának vizsgálata céljából. A továbbiakban, bár e felmérés adatai még nincsenek teljesen feldolgozva többször hivatkozunk majd rá).

A városi-ipari munkára való átállás a szakképesítés megszervezésével kezdődik, s ez egyben társadalmi státusváltozást is eredményez. A társadalmi, szakmai helyzetváltozás csak a kezdetét jelenti a faluról városba került földművesből ipari munkássá lett személyek városi emberré válásának. A városba való beilleszkedés, a városi életformára való átállás több tényező kölcsönhatása meghatározta, fokozatosan megvalósuló folyamat. Bonyolult, problematikus mivoltát az is mutatja, hogy a legújabb bevándorolt, a városi élthez még nem vagy kevésbé alkalmazkodott társadalmi csoportok a kóros, feszültséget előidéző szociál-pszichológiai jelenségek legfőbb hordozói. Az összefüggés e jelenségek és az adaptációs időszak között nagyobbára a városodás, a városi életmód és a hozzá való alkalmazkodás folyamatának sajátosságaiból származik. Az alábbiakban ezek közül a legfontosabbakat kívánjuk körvonalazni, olykor csak jelzésszerűen érinteni.

A modern ipari város feltételei között — lakosságának száma, szakmai és funkcionális heterogenitása, intézményei messzemenő szakosítása és területi megosztottsága következtében — egy időegységen belül a *személyek közti kapcsolatok, érintkezések* száma igen nagy. Ha ezek összetételét vizsgáljuk, akkor kitűnik, hogy a személytelen, utilitárius és alkalmi jellegű kapcsolatok aránya jóval meghaladja a személyi ismeretségen alapulókat. Jellemző, hogy a faluról városba kerültek elég nehezen építenek ki tartósabb baráti kapcsolatokat a városiakkal. S ezek a kapcsolatok is inkább a munkahelyi viszonyok alapján jönnek létre. Az említett mintában a megkérdezettek 36%-ának (városban élésük átlagideje 3,9 év volt!) egyáltalán nem voltak jó barátai, közelebbi ismerősei a városban; 46%-ának baráti köre pedig csak munkatársaira terjedt ki. Ilyen körülmények között az egyén társadalmiasulása a városban nagyobbára a közvélemény hatására történik. Ezért is kötetle-

nebb, szabadabb a nagyvárosi életforma. Általában a modern nagyváros sokkal több kilengést enged meg, sokkal toleránsabb az egyénnel szemben, mint a falusi vagy kisvárosi közösség. Az alkalmazkodási időszakban jelentkező nehézségek és kóros jelenségek gyakorisága éppen e kötetlenebb életforma jellegéből következik.

A városba való beilleszkedés, a foglalkozás, a szokásrendszer a szükségletek egész sorának a megváltoztatását feltételezi. Természetesen az új életformára való átállás a bevándorolt csoportok sajátosságai (kor, nem, családi helyzet, iskolai képzettség, származás) és a település urbanizálódását jellemző mutatók értéke függvényében esetenként különbözőképpen valósul meg. Ezeknek a sajátosságoknak a felmérése a konkrét kutatások feladata. De a városszociológia tárgykörébe tartozik az integrálódási folyamat általános mechanizmusának a feltárása is.

Nagyvárosi környezetben a beilleszkedés folyamata tényezőinek csoportosulása és ezek hatásának mechanizmusa szempontjából is sajátos. A kis település szintjén és az inkább kézműiparon alapuló kisvárosokban az integrálódást meghatározó tényezők hatósugara a lakóhely köré összpontosul. Korunk ipari nagyvárosaiban nemcsak a lakás és a munkahely különül el, hanem a szolgáltatási hálózat állandó bővülésével és szakosodásával a család egyre több funkciója kerül a lakáson kívül. A városi ember napi tevékenysége így a munkahely és az otthon, az utca és a közszolgáltatási intézmények, a szórakoztatási és művelődési intézmények között oszlik meg. Ezért a városba illeszkedést meghatározó tényezők funkcionálisan és térbelileg is elkülönültek. Lényegében — amint az előbbi fejtegetésből is kitűnik — az integráció folyamatát meghatározó tényezők hatósugara a város életfolyamatainak három formája: 1. a munkahely, 2. a lakótelep övezete (lakás, szolgáltatási intézmények), 3. a szórakoztatási és művelődési intézmények körül csoportosul.

A munkahely jelentősége

Az integrálódás megvalósulásában a legnagyobb szerepet a munkahely játssza. Valójában a munkának és a munkaviszonyoknak döntő jelentőségük van — ez a marxista társadalomszemlélet egyik alaptétele — az ember átalakulásában és fejlődésében. A város életfolyamatainak szempontjából ez az összefüggés mindenekelőtt a következőkből adódik:

- a munkahely a társadalmi tevékenység központja;
- az újonnan alkalmazott — bevándorolt — csoportokra a munkahelyen állandó és szervezett formában hatnak az integrációs tényezők.

Az ipari munkába való integrálódás két jelentősebb mozzanata: a szakmátítás és a beilleszkedés az üzem munkaközösségébe, munkarendjébe. A falu környezetéből kiszakadva az iparban elhelyezést kereső munkások nagy többségének nincs szakképzettsége. Általában mint szakképzetlen munkások helyezkednek el a városban, és nagy részük a munkahelyen szervezett szakképző iskolákban tanul. Azoknál a vállalatoknál, ahol felméréseinket végeztük, az ott alkalmazott munkások 72%-a jelenlegi mesteriségét a munkahelyi szakképesítő tanfolyamokon sajátította el.

A szakmátítás eredményeképp a bevándorlóknak nemcsak társadalmi-profeszszionális helyzetük változik meg, hanem megszilárdulnak a városhoz fűződő kapcsolataik is. Hiszen a szakmai képzettség megszerzése a munkabér s így az életszínvonal emelkedését is eredményezi. Márpedig a városi életformáról alkotott vélemény nagymértékben jelzi, hogy a bevándorolt miként találta meg új környezetében anyagi számításait. Másrészt a szakmátítás napjainkban nemcsak a munkakészséget, hanem tudományos-műszaki ismereteknek s az általános műveltség bizonyos elemei-

nek az elsajátítását is megköveteli, s így a folyamat hozzájárul a városi életformát jellemző kulturális szükségletek kialakulásához.

A szakmai képzés tehát pozitív korrelációban áll a városi életformához való alkalmazkodással. Példaként újra felméréseink százalék-adataira hivatkozunk.

	<i>Petrozsényban marad %_o</i>	<i>Elköltözik Petrozsényból %_o</i>		
		<i>összesen</i>	<i>falura</i>	<i>más városba</i>
Szakképzetlen munkás	52,63	43,57	100	—
Szakmunkás	67,9	32,1	23,1	76,9

A szakképzetlen munkások jelentős hányada számára — mint ez a táblázatból kitűnik — csak ideiglenes megoldás a városba való költözés. A szakmunkások közül, bár 32,1%-a nem számít véglegesen letelepedni Petrozsényban, igen kevesen akarnak falujukba visszatérni.

A munkaközösségbe való beilleszkedés és a társadalmi-politikai szervezetek nevelőhatása is pozitívan befolyásolja az integrálódás folyamatát. E tényezők hatásának a felmérése, elemzése meglehetősen bonyolult, s ezért tartjuk szükségesnek megemlíteni, hogy nagyobbára csak operacionális kérdések útján lehetséges szociológiai vizsgálatuk.

Az integrálódást meghatározó tényezők másik csoportja a lakótelep övezetében fejti ki hatását. E tényezők a háztartással, a beszerzéssel, a szórakozással kapcsolatos szokások és viselkedési normák kialakulását határozzák meg. Abban az esetben, ha a betelepülés tömeges jellegű, és a női munkaerő alkalmazására nincsenek lehetőségek, — ez a helyzet Petrozsényban —, akkor a falu körülményei között megszilárdult szokásrendszerek igen nehezen alakulnak át.

A kulturális élet, a pihenés változatos módozatai és formái a városi környezetben nagymértékben megszabják a városi ember szabad idejét. A megfelelő intézmények rendszeres és szervezett működése irányítja az újonnan jöttek etikai és esztétikai szükségleteit, magatartását.

Nevelő és funkcionális tartalmuknál fogva a kulturális és szórakoztatási intézmények hozzájárulnak az újonnan jötteknek a városi környezetbe való integrálódásához. Hatékonyságuk attól függ — szociológiailag ez mérhető —, hogy mennyire gyakran látogatják őket.

Az integráció három tényezője közül az ipari munkába való beilleszkedésnek van meghatározó szerepe, de a sajátos helyi körülmények árnyalják ezt a folyamatot. Ezért lényeges kérdés, hogy kulturális, etikai szempontból s nem utolsósorban a társadalmi tudat színvonalát tekintve milyen a befogadó közösség mikroklímája.

